

Afb. 1. Overzichtskaat van de in de tekst genoemde onderzoeksplaatsen.

Tekening: L. van der Meer, afd. Landmeetkunde, Dienst RO/EZ en Studio van Stralen.

Archeologie in 1998

Gert Kortekaas

Inleiding

Het uitvoeren van archeologisch veldwerk is van veel zaken afhankelijk. Tijd en geld zijn bekende factoren evenals gekwalificeerde menskracht. Maar ook het toeval moet niet worden onderschat, zoals bij de hierna te beschrijven opgraving Driebond het geval bleek te zijn. Archeologische verkenningen aan het aardoppervlak kunnen nog zo goed worden uitgevoerd, maar als de schop in de grond wordt gezet, bestaat de mogelijkheid dat er onverwacht andere zaken naar boven komen dan waarop was gerekend. De resultaten vallen tegen of zijn aanleiding voor een niet gepland onderzoek. Van beide kanten zijn er voorbeelden bij de opgravingswerkzaamheden in 1998 (afb. 1).

Aan de opgravingen van 1998 werkten mee: vanuit de Stichting Monument & Materiaal: Stéphane le Biannic, Toon van den Boogaart, Dick Brinkhuizen, Oene de Graaf, Clen Herben, Richard Karelse, Henk Nieuwenhuizen, Garona Noordhuis, Leendert van der Schee, Bert Schomaker, Adriana Bakker, Femke van den Hurk; vanuit de Gemeente Groningen: Jaap Buist, Bea Havinga, Klaas Helfrich, Gert Kortekaas, Frits Vrede, Anko Wieringa.

1. Agricolastraat 30 en 32, opgraving

2 tot en met 6 november

In verband met nieuwbouwplannen werden in oktober 1998 twee kleine één-laags huisjes met achterbouwen gesloopt. Ze dateerden beide uit de 19e eeuw met verbouwingen en toevoegingen uit de eerste helft van de 20e eeuw. Opmerkelijk aan dit complexje was de scheve ligging van de voorgevels op de Agricolastraat en de bijna driehoekige voortuin. Dit maakte vóór het midden van de 19e eeuw deel uit van een bleekveld. De grens tussen de woningen en het bleekveld was de Raamsteeg, die uitkwam op de Tuinstraat. Aan het einde van de 19e eeuw werd de Raamsteeg omgevormd tot de huidige Agricolastraat, waarbij nieuwe huizen de rooilijn vormden, op twee huisjes na (zie: *Hervonden Stad* 1998, 31).

Vervuiling in de ondergrond was de aanleiding voor een onderzoek op het terrein van de inmiddels gesloopte huisjes en de voortuin. In de voortuin werd evenwijdig aan de Raamsteeg één helft van een circa 6 m brede sloot aangetroffen. Deze was aan de oostzijde voorzien van een soort van beschoeiing. Deze sloot bevatte vondstmateriaal uit de periode circa 1650 tot 1850. Ze was ingegraven in grijze klei, die aan de oostzijde van de stad de ondergrond vormt. In deze klei werd net iets onder een zwart bandje (oud loopvlak?) het skelet van een rund aangetroffen. Middels de ^{14}C -methode is het skelet gedateerd tussen circa 1250 en 1300 na Christus¹. Deze datering geeft aan dat in de Late Middel-

1. Nr. GrN-24608, 720 ± 20 BP, met dank aan Drs. J.N. Lanting, Vakgroep Archeologie, Rijksuniversiteit Groningen.

eeuwen ook de oostzijde van de stad te maken heeft gehad met waarschijnlijk forse overstromingen en het afzetten van klei. Mogelijk is de koe als slachtoffer van die overstroming te beschouwen. De koe is zeker niet geslacht, want snijsporen ontbreken en het botmateriaal lag in anatomisch verband. Bovendien bleek ook de maaginhoud nog aanwezig. Wel was de kop ontdaan van de hoorns, met een verbrijzelde schedel als resultaat².

2. Eemspoort, waarneming

16 december

In het najaar van 1998 is begonnen met het aanleggen van wegen en ontwateringssloten op het nieuwe industriegebied Eemspoort, aan de zuidoostkant van de stad. Delen van dat terrein waren het jaar daarvoor verkend³. De resultaten daarvan waren afgezien van boerderijplaatsen aan de Euvelgunnerweg niet ontmoedigend. Desondanks werden wegcunetten en vers gegraven sloten afgelopen, waarbij enkele natuurlijke geulen zijn waargenomen. Sporen van menselijke activiteit, bijvoorbeeld in de vorm van scherven, zijn niet aangetroffen. Dat verkennen aan het grasoppervlak, boren in de ondergrond en het aflopen van graafwerk niet altijd een goede afspiegeling van de werkelijkheid geven, bleek pas in de zomer van 1999, toen een veelvoud aan bijzondere sporen uit de IJzertijd (circa 700 v. Chr. tot o) kon worden opgegraven.

3. Eikenlaan 290, opgraving

23 juni tot en met 2 juli

Terwijl de opgravingen Stettinweg en Van Starckenborghkanaal in volle gang waren, werden voorbereidingen getroffen voor de bouw van een aantal woningen en een vensterschool op een groot perceel ten zuiden van de Eikenlaan en ten westen van de Noorderbegraafplaats. In de reeds ontgraven bouwput tekenden zich kleilagen af en ook keileem. Bij nadere inspectie bleek dat deze plek zich

Afb. 2. Eikenlaan 290, uitprepareren van de paaltjes van de waterput. De meetlat is 2,5 m lang.
Foto: St. M&M en Dienst RO/EZ.

2. Met dank aan Dr. Dick Brinkhuizen.
3. Kortekaas 1997, 6.

Afb. 3. Eikenlaan 290, lokaal vervaardigde pot, type Eddelak.
Hoogte: 30 cm.
Datering: circa 200 na Chr.
Foto: Jaap Buist.

bevond op het meest noordelijke puntje van de Hondsrug, waar deze onder kleilagen wegduikt. Aan de westzijde wordt de Hondsrug aangesneden door oudere lopen van de Drentse A, die op hun beurt sporen van menselijke activiteit afdekten. Aangekomen werden enkele kuilen en sloten, alsook een grote waterput. Aan de hand van het daarin aangetroffen aardewerk kon deze worden gedateerd in ongeveer de derde eeuw na Chr. De constructie van de waterput was tamelijk bijzonder. Tot op een diepte van circa 3,3 m was een trechtervormige kuil gegraven. Op de bodem was vervolgens een vrijwel vierkant staketsel (circa 0,9 x 0,9 m) van zeer dicht op elkaar staande elzen- en berkenhouten paaltjes in de keileem ingeslagen (afb. 2). De put bleek te zijn ingestort. Uit de putvulling kon tamelijk veel aardewerk worden geborgen, waaronder een pot van het Eddelak-type van circa 200 na Chr. (afb. 3)⁴.

4. Gasthuisstraatje, waarneming

23 september

Kleine kijkgaatjes in het bodemarchief zijn aan de orde bij het verwijderen van oude olietanks. Soms kan er iets worden waargenomen, maar soms ook niet. Dat bleek wel het geval op de binnenplaats van het Jacob en Annagasthuis aan het Gasthuisstraatje. Op een diepte van circa 2 m werd, onder stadse zwarte grond, tegen de verwachting in grijze klei aangetroffen. Niet uitgesloten moet worden dat de Drentse A op dit punt in de Vroege Middeleeuwen (?) een meer oostelijk verloop had. Waarnemingen bij de vervanging van de riolering van de Hoge der A kunnen in 2000 hierop meer licht werpen.

5. Gedempte Kattendiep 25-31, opgraving

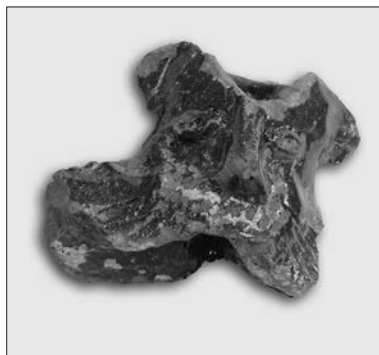
16 maart tot en met 17 april

Vanwege nieuwbouw voor het Cityhotel zijn in het voorjaar van 1998 twee panden gesloopt. Eén daarvan was een voormalig pakhuis uit de 19e eeuw, de ander was een complex van een pakhuis met woning en kantoor uit het begin van

4. Taayke 1996, 57.

Afb. 4. Gedempte Kattendiep 25-31, drie pelgrimsinsignes uit de gracht. Van links naar rechts: doedelzakspeler (hoogte circa 2,5 cm) met op de ondergrond een drankfles en een opgerichte fallus; handschoenen; Maagd Maria met kind. Datering: rond 1400.
Foto: Jaap Buist.

Afb. 5. Gedempte Kattendiep 25-31, handgreep van een steelpan of vetvanger in de vorm van een hoofd. Schaal 1 : 3.
Datering: rond 1400.
Foto: Jaap Buist.

de 20e eeuw. Doel van het onderzoek was onder meer het lokaliseren van het oorspronkelijke Kattendiep, de middeleeuwse buitengracht. Deze gracht werd inderdaad aangetroffen, gevuld met mest. De noordelijke insteek van de gracht werd ongeveer onder de rooilijn van het Gedempte Kattendiep gevonden. Uit de grachtvulling kwamen enkele pelgrimsinsignes, waaronder een doedelzakspeler en een gefigureerde handgreep van een pan of vetvanger (afb. 4 en 5). De datering van de grachtvulling ligt rond 1400.

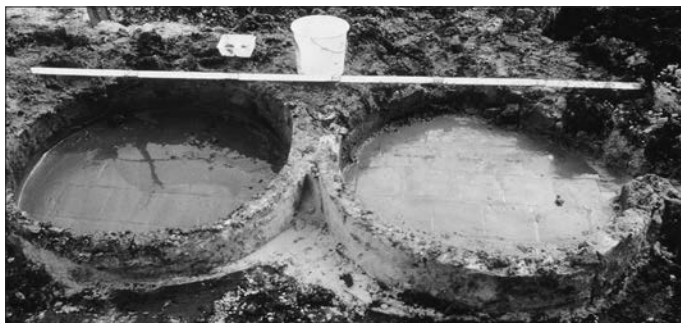
Direct onder de huidige bebouwing werden acht, in twee rijen van vier in het gelid staande, ronde bakken aangetroffen (diameter 1,4 m), gemetseld van gele ijsselsteentjes (18e of 19e eeuw; afb. 6). Daar vlakbij waren twee houten vaten ingegraven in de bodem. De functie van dit geheel is niet duidelijk. Er wordt gedacht aan het fundament van een aantal stookketels van een brouwerij, hoewel brandsporen niet zijn aangetroffen.

6. Hoge der A 9, opgraving

23 november tot en met 8 december

In het kader van een verbouwing en uitbreiding van het huis Hoge der A 9 was er het voornemen de kelder iets te verdiepen, om zodoende meer staruimte te verkrijgen. Dit was de reden om de ontgraving op archeologisch verantwoorde wijze uit te voeren. Net onder de keldervloer kon een niveau in de vaste ondergrond worden blootgelegd, waarin zich tamelijk veel paalkuilen bevonden (zonder twijfel gebouwsporen) en ook een forse waterput. Deze put had een constructie van verticale planken in het vierkant, aan de binnenzijde gesteund door balken. Buiten de verticale wand van de put lag een bijzondere balk, die mogelijk de bovenbouw van de put heeft ondersteund. Deze balk bleek hergebruikt sloophout te zijn: waarschijnlijk een stijl van een vakwerkhuis of boerderij, met daarin een schoor ingelaten. De kapdatum van de boom, waaruit de stijl afkomstig is, kon langs dendrochronologische weg worden bepaald op het einde van 11e eeuw. De put zelf kan, op grond van scherven boven in de vulling, nog 12e-eeuws zijn; de paalkuilen dateren uit de 11e of 12e eeuw.

Afb. 6. Gedempte Kattendiep 25-31, twee van de acht gemetselde bakken uit de 18e of 19e eeuw.
Foto: Anko Wieringa.

7. Noorderplantsoen, waarneming

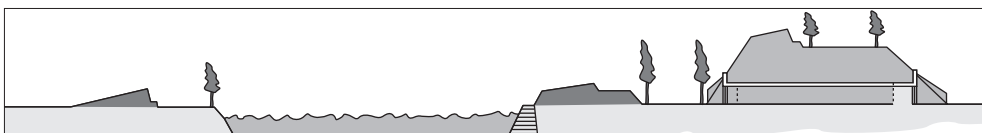
januari en 19 november

De restauratie van het Noorderplantsoen bracht ook enig graafwerk met zich mee. Zo is het Sikkenspoortje blootgelegd⁵ en is de centrale vijver aan de Kruisingel drooggemaakt en uitgebaggerd. Daarbij kwam de gemetselde keermuur van de vroeg-17e-eeuwse wal in het zicht. Deze keermuur vormde de grens tussen gracht en de wal en verhinderde uitslijping van grond onder de wal. De wal zelf bestond tot het einde van de 19e eeuw uit een lage wal aan de waterzijde, gevolgd door een sluippad, waarachter zich de hoofdwal bevond. De verbinding tussen sluippad en stad werd gevormd door een aantal poternes of sorties, gemetselde, overwelfde tunnels (afb. 7 en 8). Ongeveer de helft van zo'n sortie is het Sikkenspoortje, genoemd naar het vroeger bekende Groninger schildersbedrijf, dat hier rond 1800 een werkplaats had. De resterende helft is het gedeelte aan de stadszijde; de andere helft is aan het einde van de 19e eeuw verwijderd, toen de wallen hun functie verloren en het Noorderplantsoen werd aangelegd. In die omvorming werd de sortie tot 1965 opslagplaats voor Gemeentewerken. Toen werd de ingang bedolven onder grond en bleven 16e-eeuwse zandstenen bouwfragmenten achter. De sortie is nu ingericht als onderkomen voor vleermuizen.

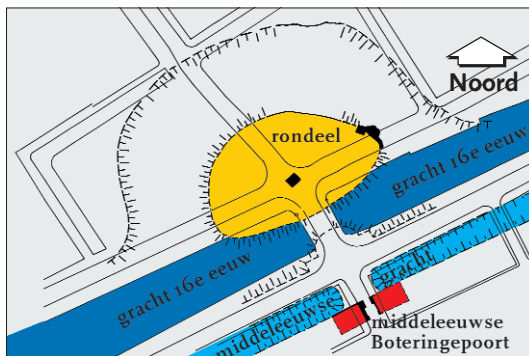
Afb. 7. (rechts) Noorderplantsoen, ingang van het Sikkenspoortje/Leliesingel. Het metselwerk onder de boog is een eeuw geleden aangebracht.

Foto: Aletta Bastmeier.

Afb. 8. (onder) Noorderplantsoen, schematische weergave van een doorsnede door de stadswal en een sortie. Schaal $\pm 1 : 1000$.
Tekening: Aletta Bastmeier en Studio van Stralen. Zie noot 5.

5. In januari 1998 vond een verkennend onderzoek plaats. In februari 1999 werd de sortie definitief blootgelegd. J. van der Hoeve en F. van der Waard, *Het Sikkenspoortje, een sortie in het Noorderplantsoen te Groningen* (rapport IBID). 's-Hertogenbosch, 1999.

Afb. 10. (boven) Ossenmarkt, reconstructie van de ligging van het rondeel vóór de Boteringepoort.

Tekening: Gert Kortekaas en Studio van Stralen.

Afb. 9. (links) Ossenmarkt, overzicht in noordwestelijke richting van de binnenzijde van de gemetselde keermuur, in de zuidoostelijke hoek van het rondeel. Foto: Anko Wieringa.

8. Ossenmarkt, opgraving en waarnemingen

Januari en februari, 15 juni en 13 juli

In 1998 is de parkeergarage Ossenmarkt gebouwd. In januari van 1998 zijn tijdens het uitgraven van de bouwput, als aanvulling op de opgravingen van 1996 en 1997, waarnemingen gedaan. Gebleken is dat de gracht voor het rondeel vóór de middeleeuwse Boteringepoort (zie hierna) bijna 7 m diep is geweest, met de bodem op circa 2,70 m onder NAP. De vulling van de gracht liet onderin een 1 m dik pakket van zand- en kleilaagjes zien, mogelijk het gevolg van getijdenwerking in de gracht⁶. Vrij snel zal de gracht na de aanleg in 1574 zijn dichtgeslibd, waarschijnlijk ook door inzakken van het aarden talud van het rondeel⁷. De bovenste lagen grachtvulling bestaan uit stadsafval en grond die aangevoerd zijn voor de definitieve demping na 1608.

De hoofdingang naar de parkeergarage is in de zomer aangelegd aan de Spilsluizen-noordzijde, onder de rijbaan en in de kademuur. Bij die gelegenheid werd een fors stuk metselwerk aangetroffen, een keermuur die de scherpe zuidoosthoek van het rondeel moet hebben beschermd tegen afglijden in de gracht. Deze muur maakte, als beëindiging aan de noordzijde, een knik naar het westen (afb. 9 en 10). De buitenhoek is niet waargenomen, deze bevindt zich vermoedelijk onder de bestaande kade van de Spilsluizen of nog net in het water van de Spilsluizen bij de noordelijke kade.

9. Oude Boteringestraat, opgraving en waarnemingen

10 juni tot en met 21 augustus en 7 tot en met 18 september

Als één van de laatste belangrijke straten in de binnenstad moest de riolering in de Oude Boteringestraat nog worden vervangen. Om verrassingen als bij de Herepoort voor te zijn, is besloten de middeleeuwse Boteringepoort op te graven

6. Tot de afsluiting van het Reitdiep bij Zoutkamp in 1878 was eb en vloed merkbaar in en rond de stad.

7. Kortekaas e.a. 1998, 14.

Afb. 11. Overzicht van de aangetroffen muren, funderingen (rood: 13e eeuw; oranje: 14e eeuw) en grondverbeteringen van de Boteringepoort. Schaal 1 : 400. Tekening: Anko Wieringa en Gert Kortekaas en Studio van Stralen.

Afb. 12. Oude Boteringestraat, fundering van de zuidoostelijke (binnen)hoek van de 14e-eeuwse poort. De drie onderste, uitkragende rijen kloostermoppen behoren tot de eerste 13e-eeuwse poort. Foto: Anko Wieringa.

Afb. 13. Oude Boteringestraat, bestratingsniveaus van veldkeitjes (grijze lagen met witte vlekjes) aan de stadskant van de poort. Onder de donkere band onderin bevindt zich het grijze esdek. Foto: Henk Nieuwenhuizen.

voorafgaand aan het rioleringswerk. Al eerder, in juni, was een waarneming ver-richt bij het verleggen van een waterleiding, waarbij een sleuf was gebroken door het westelijk fundament van de poort. In het voorjaar van 1996 was gebleken dat er van het westelijke deel van het poortgebouw belangrijke delen waren opgeno-men in het huis Oude Boteringestraat 72⁸. Het betreft voornamelijk een groot deel van de noordgevel van de poort en de aanzetten van de westelijke zijgevel. De noordgevel is in twee fasen opgetrokken; onderin zijn tamelijk grote klooster-moppen verwerkt met een 10-lagenmaat van 98 cm, daarboven ligt muurwerk met een 10-lagenmaat van 89-90 cm.

De opgraving vond grotendeels plaats onder de rijweg en deels onder de trottoirs, gehinderd door een veelheid aan kabels, leidingen en het oude riool. Er kunnen twee fasen in de bouw van de poort worden herkend (afb. 11 en 12). De oudste fase is aan de zuidzijde herkenbaar aan twee deels vergraven grond-verbeteringen aan weerszijden van de straat. Zij liggen ongeveer in het verlengde van de zuidgevel van Oude Boteringestraat 72 naar het oosten. Bijna 7 m noorde-lijk is aan de oostzijde eveneens een stuk grondverbetering teruggevonden. Op de zuidelijke grondverbetering bevond zich nog enig metselwerk, uitgevoerd in zogenaamd kistwerk. Daarbij is binnen een rand van net metselwerk de ruimte opgevuld met kalkmortel en brokken of ondeugdelijke steen. Waarschijnlijk hoort bij deze fase ook het onderste deel van de fundering van de poort aan de veldzijde. Die fundering staat in verbinding met de noordgevel van Oude Bote-ringestraat 72. Opvallend is dat deze fundering veel dieper is aangelegd dan de fundering aan de stadszijde. Dat is ook waargenomen bij een 13e-eeuwse, half-ronde stadstoren aan de Singelstraat; daar lag het diepste deel van de fundering aan de grachtzijde. Bij het leggen van de nieuwe riolering bleek direct vóór de poort echter geen stadsgracht aanwezig. Wellicht was er bij de bouw van de poort wel de intentie om de stadsgracht op een later moment door te trekken, maar bleef het bij een voornemen. Deze oudste fase dateert uit de 13e eeuw.

De volgende fase is wellicht uit de 14e eeuw en bouwt deels voort op de eer-ste, na gedeeltelijke afbraak van die poort. De binnen(=stads)zijde van de poort wordt ruim 2,5 m naar het noorden verlegd; de veldzijde blijft dezelfde, behalve dat er aan die kant, aan weerszijden van de ingang, twee muren worden toege-voegd. Deze lopen vanaf de poort onder een lichte hoek in noordelijke richting. De lagenmaat van die muren komt overeen met de tweede fase in de noordgevel van Oude Boteringestraat 72. De poort zelf kent een versmalling aan de stads- en veldzijde, met daartussenin een verbreding. De laatste is de smalste met een doorgangsbreedte van 2,8 m. De poort is gesloopt in 1624⁹.

Aanwijzingen voor een houten of tufstenen voorganger, zoals ontdekt in de Herestraat¹⁰, zijn niet gevonden. De poort is aangelegd door oudere bestratingen van de Boteringestraat, die op hun beurt weer liggen op de oude noord-es van Groningen (afb. 13). Botmateriaal dat werd aangetroffen onder de oudste verhar-ding dateert, na meting van het ¹⁴C-gehalte, uit de periode 1050 tot 1220¹¹, waarbij een werkelijke datering (kort) na 1050 in archeologisch opzicht voor de hand ligt.

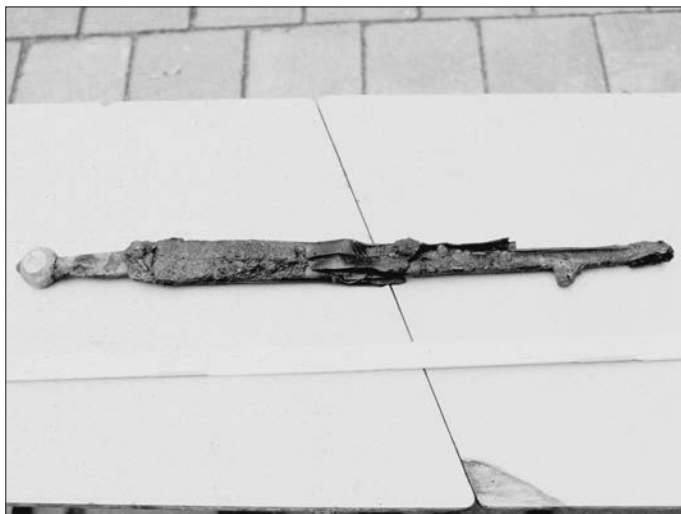
8. A. Reinstra en F. van der Waard, *Oude Boteringestraat 72 Groningen, bouwhistorisch onderzoek* (rapport IBID). 's-Hertogenbosch, 1996.

9. Groninger Archieven, Raadsresolutie 1 mei 1624.

10. Kortekaas 1996, 9-13.

11. Voorlopige ¹⁴C-datering door Centrum voor Isotopenonderzoek, Rijksuniversiteit Groningen. Met dank aan H.J. Streurman.

Afb. 14. Oude Boteringe-
straat, het zwaard
kort na berging.
Datering: rond 1300.
Foto: Jaap Buist.

Van die oudste verharding en ook van jongere lagen werden de resten gezien bij het vervangen van de riolering in de straat, vanaf de Broerstraat in noordelijke richting. Ter hoogte van de kruising met de Broerstraat bleek de oudste verharding op 2,86 m onder maaiveld te liggen waarop, in een afwisseling van zandige en humeuze lagen, nog minimaal vier met veldkeien verharde straatniveaus te zien waren. In noordelijke richting loopt het huidige straatoppervlak af. Ook het aantal (zichtbare) verhardingen neemt af, evenals de diepteligging (vanaf huidig maaiveld) van de oudste bestrating. Deze bleek te liggen op een esdek. Onder dit esdek werden in de ongestoorde grond enige grondsporen gezien, waaronder kuilen en een noord-zuid verlopende sloot. Door bestratingsniveaus en het esdek heen werd vóór het 13e-eeuwse huis Oude Boteringestraat 52 een diepe ingraving geconstateerd. Deze was gevuld met mest en mestachtige grond, waarin zich veel hout, bot, aardewerk en puin bevond. In afgevoerde grond uit deze kuil (of mogelijk gracht?) werden delen van één zwaard met lederen schede gevonden (afb. 14). Op het moment van schrijven wordt het zwaard geconserveerd en gereconstrueerd. Een artikel daarover verschijnt in een volgende aflevering van *Hervonden Stad*.

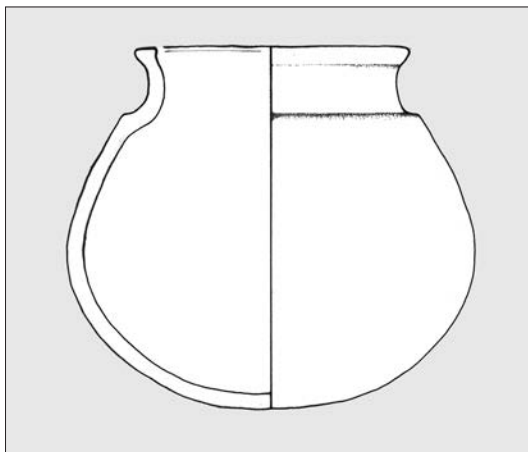
10. Piccardthof – Ter Borchlaan, opgraving

25 tot en met 31 augustus en 7 tot en met 11 september

Vanwege de ontwikkeling van de nieuwbouwwijk Piccardthof zijn er uit de door wijlen A.E. Clingeborg gekarteerde veenterpjes acht gekozen, die enerzijds toch op de schop zouden gaan en anderzijds de beste mogelijkheden voor documentatie boden¹². Het resultaat van de opgravingen was ronduit teleurstellend. In alle gevallen bleek van een veenterpje geen sprake. Dat werd vooral duidelijk uit gesprekken met omwonenden, die de mode van de jaren '60 en '70 volgend, hun grasland hadden laten egaliseren en soms ook diepploegen. Waren de veenterpjes bij de eerste kartering in het begin van de jaren '60 nog aanwezig, in de jaren '90 konden slechts vergravingen worden geconstateerd en bleken vlakken uitermate moeilijk leesbaar. Dat we met de plaatsing van de opgravingsputten

12. Kortekaas 1998, 14.

Afb. 15. Piccardthof, in een waterput
gevonden kogelpot.
Schaal 1 : 4.
Datering: 13e eeuw.
Tekening: Henk Staal.

letterlijk ernaast zaten, bleek bij waarnemingen tijdens het graven van wegcunetten en sloten in de winter van 1998/1999. Toen werden op dieper niveau en tamelijk consequent naast de opgravingsputten grote kuilen en waterputten aangetroffen. Daaruit werd aardewerk verzameld (afb. 15), maar ook veel houtwerk. Dat houtwerk bestond ten dele uit fragmenten van een houten gebouw en uit delen van tenminste twee karren. Over die laatste vondst, die momenteel nader wordt bestudeerd, volgt in een volgende *Hervonden Stad* meer.

11. Stettinweg, opgraving

11 november tot en met 16 december 1997, 16 februari tot en met 5 juni 1998

In 1998 werd verslag gedaan van de vondst van een vlaknederzetting uit de eerste twee eeuwen na het begin van de jaartelling¹³. Aanleiding voor de opgraving was de aanleg van wegen en het bouwrijp maken van het industrieterrein Driebond.

De nederzetting is gelegen ten oosten van de middeleeuwse (en ook oudere?) loop van de Hunze, op een tamelijk brede oeverwal aan een natuurlijke, later vergraven geul. Verder in oostelijke richting bevinden zich in het terrein nog enkele oeverwallen en geultjes, echter zonder aanwijzingen van bewoning. Het materiaal van de oeverwal in het centrum van de bewoning bestaat uit zavel (klei met zeer fijn zand). Door langdurige bewoning heeft zich op het oorspronkelijke oppervlak van de oeverwal, op de plaats van het erf (zie later) een zwarte humeuze, kleiige laag met aardewerkscherven en veldkeien gevormd, waarvan onder de bouwvoor nog maximaal 25 cm bewaard was gebleven. Het oorspronkelijk loopvlak onder de zwarte laag ligt op 0,25 tot 0,30 m onder NAP en dateert uit de tweede helft van de Midden-IJzertijd, rond 300 v. Chr. Rekening houdend met een maximale daling van de bodem als gevolg van aardgaswinning, moet het oorspronkelijk maaiveld ten tijde van de bewoning op ten hoogste 0,10 m onder NAP hebben gelegen. De zwarte laag nam vanuit het erf in alle richtingen in dikte af. In westelijke richting nam de oeverwal in hoogte af en ging de zavel over in kleiig zand. Daar kan de geul, waardoor water en sediment zijn aangevoerd, worden vermoed. In oostelijke richting ging de zavel over in zware klei.

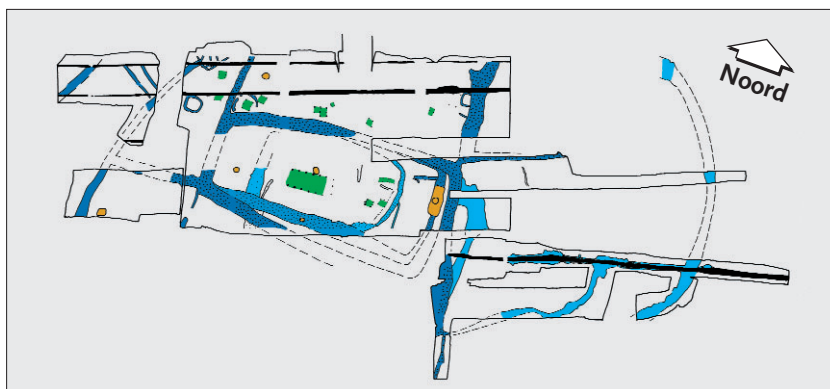
13. Kortekaas 1998, 13-14.

Van bewuste ophoging zijn geen sporen aangetroffen, reden waarom hier niet van een wierde wordt gesproken. Tijdens de bewoningsperiode zijn sloten, kuilen en enkele ondiepe waterputten gegraven, die deels al ten tijde van de bewoning zijn dichtgeslibd of dichtgegooid. Voor het overige deel zijn die sporen na de bewoning opgevuld, toen als gevolg van een rijzende zeespiegel de Hunze bij vloed vaker buiten haar oevers trad en klei afzette in de omgeving. Aanwijzingen, dat de totale nederzetting overslibd is geraakt, ontbreken of de sporen moeten in en na de Middeleeuwen door ploegen zijn vernietigd. Wel werd over de laagst gelegen sporen, aan de noordwestzijde van de opgraving onder de bouwvoor, een laag klei aangetroffen. Die sporen dateren uit de Midden-IJzertijd (circa 500 – 200 v. Chr.). De jongste sporen zijn ontginningssloten uit de 12e/13e eeuw, die evenwijdig liepen aan het tot voor kort aanwezige slotenpatroon.

Afb. 16. Stettinweg, overzicht in noordoostelijke richting van het erf met boerderij. Op de voorgrond (donker) de erfsloot. Op de achtergrond grote paalkuilen, die deel uitmaken van een boerderijplattegrond uit de 1e of 2e eeuw na Chr.

Foto: Jaap Buist.

Afb. 17. Stettinweg, vereenvoudigde opgravingstekening, waarin aangegeven sloten (blauw), geulen (oranje), kuilen (groen) en gebouwplattegronden. De sloten met het lichtblauwe raster zijn het oudst. De middeleeuwse sloten zijn zwart. Schaal 1 : 1600. Tekening: Anko Wieringa, Gert Kortekaas en Studio van Stralen.

De precieze omvang van deze nederzetting kon niet worden bepaald. De al aangelegde Stettinweg en nieuwbouw aan de zuidzijde daarvan hebben een deel van de nederzetting vernietigd. Vermoedelijk is minder dan de helft verdwenen, echter het resterende geeft een goed beeld van de aard van de bewoning.

Het resterende, noordelijke deel van de nederzetting is opgegraven in nagenoeg aaneensluitende werkputten (afb. 16). In een 8 m brede en 72 m lange noord-zuid georiënteerde sleuf tussen de Stettinweg en de Driebondsweg werden een aantal oorspronkelijk middeleeuwse oost-west georiënteerde ontginningsloten gesneden. Het tracé van een aardgastransportleiding en dat van een hoofdriool evenwijdig aan de Driebondsweg betekenden voor de opgraving in noordelijke richting het einde. De tweede sleuf lag haaks op de eerste sleuf en werd in oostelijke richting bijna 100 m lang. Beide waren bedoeld om bij benadering de omtrek van de nederzetting te bepalen. Daarna werd zoveel ruimte om deze sleuven opgegraven als dat er grondsporen aanwezig waren.

In het verlengde van de al aangelegde Stettinweg werd in oostelijke richting, oostelijk van het eigenlijke nederzettingsterrein, een 160 m lange sleuf gegraven. Daarbij werden enkele sloten en geulen waargenomen. Ten zuiden van die sleuf werd een vlak aangelegd om een idee te krijgen van de in 1997 aangerichte 'scha-de'. Al doende is zo een terrein van circa 120 x 50 m opgegraven, de zoeksleuven niet meegerekend. Alle grondsporen, waaronder bij benadering 2000 paalkuilen of -gaten, zijn getekend zowel in het vlak als op doorsnede.

Een eerste, voorlopige interpretatie van de opgravingstekeningen laat een min of meer rechthoekig terrein zien, dat is omgeven door sloten en een vergraven geul. Oorspronkelijk is het oppervlak daarbinnen circa 48 x 24 m. In stappen is het vergroot naar circa 56, later 60 x 26 m. Binnen die erfsloten bevindt zich een oost-west georiënteerde huisplattegrond, waarvan (nog) niet duidelijk is bij welke fase in de ontwikkeling van het erf deze behoort (afb. 17). De voorlopige datering is 1e of 2e eeuw na Chr. De huisplattegrond bestaat uit zeven paren van rechthoekige paalgaten op een onderlinge afstand van 1,5 m. De breedte tussen de palen van een paar bedraagt 4,4 m. De palen die ooit in deze kuilen staken, droegen het dak. Opvallend is enerzijds de onverwachte regelmaat van de paalkuilparen en anderzijds het nagenoeg ontbreken van kleinere palen, die aange-smeerd met leem de wand van de boerderij vormden. Deze wand stond, als we uitgaan van een drieschepige structuur, ongeveer 1,2 m buiten de dakdragende palen. Tijdens het aanleggen van de werkput, waarin zich deze plattegrond bevond, bleek dat de paalkuilen zich al in de zwarte ophogingslaag aftekenden. Omdat ook van een vloer niets werd aangetroffen, moet de conclusie luiden dat deze wandpalen, én minder diep dan de dakdragende palen én vanaf een niveau ver boven het oude loopvlak, moeten zijn ingegraven of ingeslagen, dus nadat men er al geruime tijd had gewoond. Gereconstrueerd als driebeukige structuur moet de lengte van deze boerderij ongeveer 13 m zijn geweest bij een breedte van bijna 7 m. Een min of meer vergelijkbare plattegrond voor deze boerderij is aangetroffen te Metslawier en Heveskesklooster¹⁴. In beide boerderijen kan een stal- en woongedeelte worden onderscheiden. In het woongedeelte staan de dakdra-

14. Met dank aan Prof. Dr. H.T. Waterbolk, die mij attendeerde op Metslawier. Elzinga 1970, 67; Boersma 1988, 61-87, fig. 3.

Afb. 18. Stettinweg, zes paalkuilen van een spieker. De meetlat is 0,5 m lang.

Foto: Anko Wieringa.

gende palen verder uit elkaar. Qua breedte en lengte zijn de boerderijen vergelijkbaar met de Groninger boerderijen. De hier aangetroffen regelmaat van de paren paalkuilen maakt het onmogelijk vast te kunnen stellen welk deel van de boerderij diende als stal en welk gedeelte als onderkomen voor mensen.

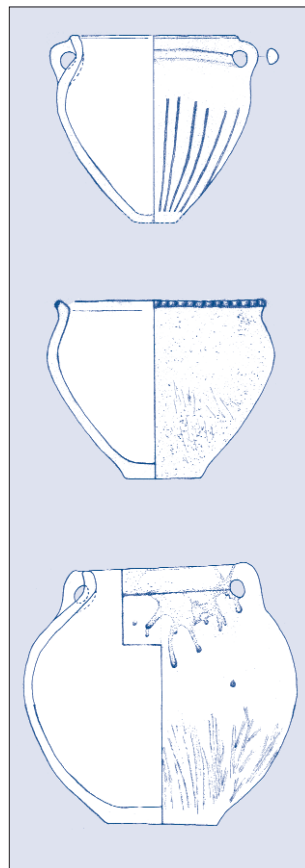
Verspreid over het terrein bevinden zich een aantal vierkante of meer langwerpige kleine structuren (afb. 18). Deze zijn gereconstrueerd uit groepen van vier of zes paalkuilen en kunnen als sporen van (voorraad)schuren of spiekers worden betiteld. De oriëntatie is voor zover waarneembaar noord-zuid. Eén daarvan bleek binnen een kringgreppel te liggen. Een andere zespalige spieker bevatte een scherf, die mogelijk uit de Midden-IJzertijd (circa 400 – 200 v. Chr.) dateert. Naast de vele paalkuilen en sloten/greppels zijn niet veel (afval)kuilen aangetroffen. Eén daarvan doorsnijdt de al eerder genoemde huisplattegrond; de andere lijken zich te concentreren in drie groepen ten noorden en oosten van die plattegrond, buiten het erf. Drie bij elkaar liggende kuilen ten noorden van het erf bevatten verbrande leem en houtskool en kunnen de restanten van een kleine veldoven voor het bakken van potten zijn geweest. Een soortgelijke kuil werd aangetroffen in de vulling van de sloot aan de oostzijde van het erf. Opvallend is verder het grote aantal kleine tot zeer kleine paalgaatjes. Een deel daarvan is, in de zuidoosthoek van het erf, te herleiden tot een omheining (afb. 19).

Het meeste aardewerk en botmateriaal werd aangetroffen in de zwarte ophogingslaag en vooral in de sloten, waarin zich ook het skelet van een forse hond en slachtafval van runderen en schapen bevonden (afb. 20). Tevens werden drie fragmenten van fibula's ontdekt, maar houtwerk is nagenoeg niet bewaard gebleven. Het skelet van een paard werd aangetroffen in een apart gegraven kuil, onder een middeleeuwse ontginningsloot, in het noordwesten van de opgraving.

Afb. 19. Stettinweg, kleine paalkuiltjes, gemarkeerd met stokjes en een sloot (donkere baan). Ze maakten deel uit van een afrastering aan de binnenzijde van een erfsloot.

Foto: St. M&M en Dienst RO/EZ.

Afb. 20. Stettinweg, drie potten uit de 1e tot 2e eeuw na Chr.

Schaal 1 : 4.

Tekening: Henk Staal.

Ligt het bewoonde areaal van de nederzetting westelijk op de oeverwal, de bijbehorende akkers kunnen zuidoostelijk van de nederzetting hebben gelegen. Hier werden smalle, ondiepe greppels aangetroffen, die akkers gedraineerd kunnen hebben. Dat er voedselgewassen werden geteeld, moge blijken uit de eerste resultaten van het onderzoek van zadenmonsters¹⁵. Aangetroffen werden resten van onder andere: haver, kool en strandbiet, en daarnaast zaden van vlas en peer. Voorts werden zaden gevonden van planten die duiden op een natte, enigszins zilte omgeving. Dezelfde conclusie trekt Schelvis op basis van de gevonden mijten uit een monster uit een waterput¹⁶: deze moet hebben gelegen op een tamelijk sterk door menselijk toedoen vervuilde plaats, in een natte en open omgeving, met een veenmoeras in de nabijheid en merkbare invloed van zee.

15. Determinatie door Frits Vrede.

16. J. Schelvis, *Verslag van het onderzoek aan resten van ongewervelde dieren in vier grondmonsters en het 'ei van Columbus' gevonden op de Romeinse vindplaats Driebond in Groningen*. Scarab-report nr. 043, 1998.

Afb. 21. Van Starckenborghkanaal, fragment van een eiken buis. Foto in noordoostelijke richting. Foto: St. M&M en Dienst RO/EZ.

Afb. 22. Van Starckenborghkanaal, kuil (linksonder) en sloten (centrum) in de wierde Verswerd. De sloten worden doorsneden door een ronde waterput. Foto in westelijke richting genomen. Foto: Gert Kortekaas.

5 maart tot en met 27 mei

In de provincie Groningen wordt het Van Starkenborghkanaal opgewaard voor de zogenaamde klasse IV duwbakken. Om aan die kwalificatie te kunnen voldoen, is verbreding en verdieping van het profiel onder water noodzakelijk. De verbreding is uitgevoerd aan de zuidkant van het kanaal en doorsnijdt binnen de gemeentegrenzen een deel van het zuidelijk restant van het terrein van het voormalige klooster Selwerd en een wierderestant¹⁷. In twee smalle, honderden meters lange sleuven is de opgraving uitgevoerd. Ze lagen vrijwel tegen de waterkant, begonnen ruim vóór aanvang van beide terreinen en eindigden ruim erna.

Het grootste deel van het terrein van het klooster Selwerd ligt ten noorden van het kanaal en is een beschermd archeologisch monument. Het gedeelte ter plaatse van het kanaal is in de jaren '30 deels onderzocht onder leiding van Prof. Dr. A.E. van Giffen, de grondlegger van de archeologie in Groningen. In zijn opgraving werd een stelsel van houten buizen en een waterput aangetroffen. In de sleuf van 1998 (afb. 1: 12a), met een lengte van 440 m, werden eveneens fragmenten van zulke buizen aangetroffen (afb. 21). Waarschijnlijk betreft het een vorm van drainage van het kloosterterrein. Ook de grachten om het klooster werden gesneden. Uit één van die grachten kwam een tamelijk groot scharnier, dat nog bevestigd zat aan een deel van de deur. De oudste middeleeuwse scherven dateren uit de 11e of 12e eeuw, de tijd dat het klooster werd gesticht. Uit de Late IJzertijd of de Romeinse tijd dateren scherven die op een veel dieper niveau werden gevonden. Hoewel natuurlijke geulen, enkele greppels en ook een kuil werden gezien, kan niet worden gesproken van een nederzettingsterrein uit het begin van de jaartelling. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat de aangetroffen sporen liggen aan de rand van een grotere wierde, zoals deze aan de noordzijde van het kanaal op het kloosterterrein werd aangetroffen¹⁸.

Een reeds langer bekend wierderestant ligt ten noorden van het Kernfysisch Versneller Instituut van de Rijksuniversiteit Groningen (afb. 1: 12b). Dit archeologisch monument staat in het register van 'van Rijksweg beschermde archeologische monumenten' bekend als Paddepoel IV, maar blijkt ook nog een historische naam te hebben: Verswerd²⁰. Bij de aanwijzing als monument moet echter een vergissing zijn gemaakt: Paddepoel IV is niet de wierde achter het kanaal, maar een kleinere wierde. Op oudere topografische kaarten ligt deze net ten zuiden van Verswerd. Deze wierde is grotendeels verdwenen en deels opgegraven in 1965²⁰ als gevolg van de bouw van het al genoemde instituut en de herinrichting van het terrein. Deze wierde is waarschijnlijk opgeworpen in de Vroege Middeleeuwen om als begraafplaats te dienen en is in de 11e of 12e eeuw als woonplaats gebruikt.

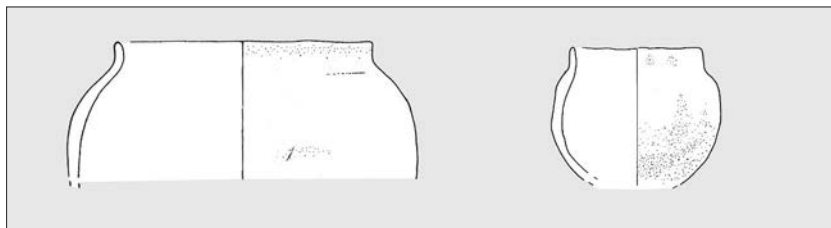
Van Verswerd was ondanks een forse afgraving bij de aanleg van het kanaal nog veel aanwezig (afb. 22). De oudste delen van de wierde bleken aan de westzijde te liggen, alwaar een tamelijk brede geul (de voortzetting van de Drentse A in noordelijke richting) de wierde scheidde van op een oeverwal gelegen akkerland. Het oudst aangetroffen aardewerk dateert vanaf de 5e eeuw (afb. 23). Op

17. De opgraving kon plaatsvinden dankzij de bereidwillige medewerking van en cofinanciering door de Provincie Groningen, waarvoor dank.

18. Kortekaas 1998, 11-12.

19. Met dank aan Redmer Alma.

20. Van Es 1968, 187-352.

Afb. 23. Van Starckenborghkanaal, twee potten uit de 6e of 7e eeuw. Schaal 1 : 4.

Tekening: Erik Bürmann.

grond van vondsten, kuilen en vooral waterputten bleek dat de oorspronkelijke woonplaats tot de ongeveer de 13e eeuw werd uitgebreid in oostelijke richting en werd afgesloten door een brede sloot. In de sleuf werden 19 ronde, schachtvormige waterputten aangetroffen, die een diameter hadden van circa 70 cm. De wand was in geen enkel geval verstevigd. De putten waren enkele meters diep en met name de putten uit de 11e tot 12e eeuw bleken vaak één of meer gave kogelpotten te bevatten (afb. 24). Onder twee vegetatieniveaus of oude loopvlakken (het onderste vegetatieniveau dateert van voor het begin van de jaartelling, het bovenste is van voor de Vroege Middeleeuwen) werden enkele sporen aangetroffen uit de Midden-IJzertijd, circa 300 tot 200 voor Chr. Eén van die sporen was een natuurlijke geul, waarin zich, behalve wat scherven, ook een natuurlijk afgevoerd stang van een edelhert bevond.

Het marginaal aan- en opgraven van dit al afgevlakte wierderestant geeft aan dat wat van deze wierde nog resteert toch zoveel archeologische informatie bevat, dat instandhouden en beschermen zeer belangrijk is. Dat geldt niet alleen voor wat al beschermd is, maar ook voor wat na verbreding nog onder een pad langs het kanaal bewaard is gebleven.

Afb. 24. Van Starckenborghkanaal, een gave kogelpot uit de 11e eeuw van de bodem van één van de waterputten.

Foto: Jaap Buist.

13. Zernikelaan, verkenning en opmeting

5 februari

In de komende jaren zal het noordelijk deel van het zogenaamde Zernike-terrein worden ontwikkeld tot bedrijvenlocatie. Nu is het grasland, waarin zich sporen uit een ver verleden aftekenen, als depressies en lage verhogingen. Eén van die verhogingen is reeds lang bekend en ligt aan en deels onder de Zernikelaan. Deze wierde ligt aan een oude loop van de Drentse A, die in de jaren '70 is gedempt. Ze dateert uit een periode van enkele eeuwen rond het begin van de jaartelling en is rond de 4e eeuw overslibd geraakt²¹. Aan de zuidkant van de wierde werden in 1998 enkele laat-middeleeuwse kogelpotscherven opgeraapt, die kunnen duiden op een tweede, veel latere bewoning ter plekke. Behoud van zo'n wierde verdient de aanbeveling, vandaar een verkennende opmeting.

Projectie van het wierderestant op het ontwerp voor de nieuwe invulling van het gebied gaf aan dat handhaving van de wierde een enorm beslag zou leggen op het uitgeefbare terrein. Daarmee zou de financiering van de ontwikkeling van het bedrijventerrein een onaanvaardbaar verlies gaan leiden. Die economische reden, en de verstoring die de wierde al had ondergaan bij de aanleg van de Zernikelaan, zullen leiden tot opgraving van het wierderestant. Dat zou al in 1998 plaatsvinden, maar werd vanwege een zeer nat najaar uitgesteld.

In juli 1999 werd ten zuiden van de wierde een sloot verlegd. Daarbij kwamen grote stukken middeleeuws metselwerk naar boven die samen met de al genoemde kogelpotscherven tot een heel andere interpretatie leidden, namelijk een steenhuis. Daarover wordt in *Hervonden Stad 2000* nader bericht.

Afb. 25. Zuiderweg 72, in het wegcunet tekenen zich sloten en kuilen af. Op de achtergrond de nieuwe wijk Ruskenveen.

Foto: Jaap Buist.

21. Van Es 1968.

14. Zuiderweg 72, opgraving

18 tot 20 maart

Aan de oostzijde van de Zuiderweg ligt een tamelijk opvallende bult; op het noordelijk deel daarvan ligt de boerderij. Deze bult, een zandkop, maakt deel uit van een noord-zuid georiënteerde zandrug, die vroeger meerdere koppen kende. Het sterke vermoeden bestond dat deze kop sporen bevatte uit de Middeleeuwen en waarschijnlijk ook uit oudere perioden. Om die reden is het gebied via het bestemmingsplan beschermd, zowel wat betreft de vorm als wat betreft de inhoud. Vanwege de aanleg van een weg, waarin het bestemmingsplan voorzag, moest een stuk van de zuidwestflank worden opgegraven. Hierin werd de bevestiging gevonden voor de relatieve archeologische rijkdom boven op de kop: sloten en kuilen met vondstmateriaal vanaf de 13e eeuw (afb. 25).

Literatuur:

- Boersma, J.W., 'Een voorlopig overzicht van het archeologisch onderzoek van de wierde Heveskesklooster (Groningen)' in: Bierma, M. e.a. (red.), *Terpen en wierden in het Fries-Gronings kustgebied*. Groningen, 1988.
- Elzinga, G., 'Het dagelijks leven op en rond de terp' in: Boersma, J.W. (red.), *Terpen, mens en milieu*. Haren, 1970.
- Es, W.A., van, 'Excavations of Frustrated Terps' in: *Palaeohistoria 14*. Rotterdam, 1968.
- Kortekaas, G.L.G.A., 'Archeologie in 1995' in: Loenen, H.W.W. van, e.a. (red.), *Hervonden Stad 1996*. Groningen, 1996.
- Kortekaas, G.L.G.A., 'Archeologie in 1996' in: Loenen, H.W.W. van, e.a. (red.), *Hervonden Stad 1997*. Groningen, 1997.
- Kortekaas, G.L.G.A., 'Archeologie in 1997' in: Loenen, H.W.W. van, e.a. (red.), *Hervonden Stad 1998*. Groningen, 1998.
- Kortekaas, G.L.G.A., E. Koster, H. van Gangelen en K. Helfrich, 'Grond om op te bouwen' in: H. van Gangelen, G.J. Hamers en R. Alma (red.), *Passen + Meten*. Groningen, 1998.
- Taayke, E., *Die einheimische Keramik der Nordlichen Niederlande, 600 v. Chr. Bis 300 n. Chr.*, Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen. Groningen, 1996.

Situatietekening met daarop aangegeven de ligging van de in dit hoofdstuk genoemde gebouwen en straten.

Tekening: L. van der Meer, afd. Landmeetkunde, Dienst RO/EZ en Studio van Stralen.